

De onleesbaarheid van James Joyce

Een bachelorscriptie voor 10 ECTS ter gedeeltelijke voltooiing van het
bachelorprogramma

Wijsbegeerte Voltijd

Bij de leerstoelgroep

Filosofie van Mens en Cultuur

Door:

Tjeerd Visser
342344

Begeleider:

dr. G.A.M. Groot

Adviseur

Prof. dr. Wiep van Bunge

Erasmus Universiteit Rotterdam

22 november 2014

12.390 woorden

Samenvatting

Het literaire werk van James Joyce wordt vaak afgedaan als simpelweg onleesbaar. Dit terwijl er al decennia lezers en literatuurcritici bezig zijn om het werk te lezen, te bestuderen en te interpreteren. Het werk van Joyce roept daarmee de vraag op wat we verstaan onder 'leesbaar' en 'onleesbaar'. Via de taalfilosofie van Jacques Derrida, die een reactie is op de taalfilosofie van Ferdinand de Saussure, beargumenteer ik in deze thesis dat Joyce wel degelijk leesbaar is. Daarbij wil ik ook recht doen aan de claim dat dit niet het geval is. De filosofie van Derrida maakt ook inzichtelijk hoe dit meningsverschil over de leesbaarheid van het werk van Joyce kan bestaan.

Inhoud

<i>Samenvatting</i>	3
INLEIDING	5
I. THEORETISCH KADER.....	6
<i>De Saussure en de willekeur van het teken</i>	6
<i>Schrift en stem</i>	8
<i>Schrift als geuzennaam</i>	9
<i>Het einde van het boek en het begin van het schrift</i>	11
<i>Citeerbaarheid</i>	13
II. DE PRAKTIJK VAN HET LEZEN.....	15
<i>Nietzsche</i>	15
<i>Leesbaarheid</i>	16
III. DE ONLEESBAARHEID VAN JOYCE.....	18
<i>Husserl en Joyce</i>	18
<i>Derrida en Joyce</i>	20
<i>Vertaalbaarheid</i>	22
<i>Joyce als Deconstructie</i>	25
CONCLUSIE	28
LITERATUUR:.....	29

Inleiding

Het literaire werk van de Ierse schrijvers James Joyce (1882-1941) heeft de reputatie 'onleesbaar' te zijn. Dat dit werk onleesbaar geacht wordt weerhoudt mensen er niet van om het werk te lezen, te bestuderen en te interpreteren. Het werk van Joyce roept daarmee de vraag op wat we verstaan onder 'leesbaar' en 'onleesbaar'.

Ik meen dat het met de filosofie van Jacques Derrida (1930-2004) mogelijk is uit te leggen hoe het werk van Joyce onleesbaar kan zijn terwijl het door zoveel mensen gelezen wordt. Ik zal dan ook gebruik maken van Derrida's opvattingen over taal en deze relateren aan de teksten van Joyce. De taalfilosofie van Derrida is in grote lijnen een reactie op de taalfilosofie van de Saussure. Om inzichtelijk te maken wat deze opvattingen zijn, zal ik eerst de taalfilosofie van Ferdinand de Saussure behandelen om vervolgens de taaltheorie van Derrida uiteen te zetten. Vervolgens zal ik de implicaties van deze taaltheorie voor de praktijk van het lezen illustreren. Op de eerste plaats door deze het relateren aan Derrida's lezing van Nietzsche. Daarna zal ik enkele teksten bespreken waarin Derrida direct komt te spreken over het werk van James Joyce. Daarbij gaat het vooral om het latere werk van Joyce. Mijn aandacht richt zich met namen op *Finnegans Wake*.

De reden dat *Finnegans Wake* onleesbaar geacht wordt ligt volgens mij in de manier waarop Joyce zijn opvattingen over taal in *Finnegans Wake* uitwerkt. Het is mijn veronderstelling dat Derrida's opvatting van taal sterk lijkt op die van Joyce. Derrida werkt zijn opvatting van taal uit als filosofische reflectie. Voor Joyce's is zijn taalopvatting de aanleiding tot een stijl van schrijven. Deze opvattingen over hoe taal werkt staan op gespannen voet met het conventionele begrip hiervan. Het is deze gespannen verhouding die de *Finnegans Wake* filosofisch interessant maakt. Het geeft het werk de potentie om onze conventies met betrekking tot taal in vraag te stellen en een alternatieve denkwijze te bieden.

I. Theoretisch kader.

Om inzichtelijk te maken wat Derrida over de teksten van James Joyce te zeggen heeft zal ik beginnen met zijn taaltheorie uiteen te zetten. Hierbij becommentarieert Derrida vooral de taaltheorie van Ferdinand de Saussure (1857-1913). Derrida's theorie is in grote mate schatplichtig aan het inzicht dat de Saussure heeft opgedaan. Toch bekritiseert Derrida de Saussure omwille van de metafysische vooringenomenheid waarmee hij aan het gesproken woord de voorkeur geeft boven het schrift.

De Saussure en de willekeur van het teken

De Saussure zoekt een antwoord op de vraag hoe taal werkt. Specifieker onderzoekt hij hoe woorden betekenis kunnen hebben zonder dat er een natuurlijk verband bestaat dat woord en betekenis aan elkaar verbindt. Doordat er geen direct verband is tussen een uitdrukking en de betekenis daarvan dient er een structurele samenhang te zijn die kan verklaren hoe woorden betekenis hebben.

Taal, door de Saussure ook wel *langage* genoemd, bestaat volgens hem uit twee, aan elkaar gerelateerde aspecten. Naast de praktijk van het taalgebruik (*parole*) bestaat er ook een systeem dat taal structuur geeft. Taal wordt in dit perspectief door Saussure opgevat als een verzameling woorden; de regels van de grammatica die vorm geven aan de gearticuleerde taal laat hij buiten beschouwing. Voor deze woordenschat waaruit de taal is opgebouwd en de regels die deze verbinden met de daardoor uitgedrukte woordbetekenissen gebruikt hij de term *langue*. Het gebruik van taal en concrete taaluitingen zijn volgens de Saussure slechts mogelijk dankzij deze structuur. De Saussure stelt dat de verzameling woorden, de *langue*, in haar structuur geordend is als systeem van tekens.

De onderlinge verhouding van deze tekens en hun plaats in het taalsysteem, zijn bepalend voor hun betekenis. Doordat alle taaltekens zich van elkaar onderscheiden wordt het mogelijk om er grip op te krijgen. Elk woord heeft een specifieke klank waarmee het zich onderscheidt van alle andere woorden in, bijvoorbeeld, de Nederlandse taal. Dat in het Nederlands bijvoorbeeld het woord 'boek' wordt gebruikt om het object 'boek' aan te duiden komt omdat het zich onderscheidt van woorden als 'doek', 'beek' of 'dromedaris'. Slechts doordat het woord is opgenomen in een taalsysteem wordt duidelijk waarin het ene teken verschilt met andere tekens.

Door deze differentie, zoals de Saussure het aanduidt, krijgen woorden een plaats binnen het tekensysteem. De structuur van taal is die verzameling relaties die taaltekens een plaats binnen het systeem geven. Deze plaatsing zorgt ervoor dat verschillende woorden als zodanig geïdentificeerd kunnen worden. Door deze identificatie is het mogelijk om er een betekenis aan toe te schrijven. De implicatie hiervan is dat betekenis niet afhankelijk is van de intentie van de spreker. Iedereen kiest en gebruikt woorden wel naar eigen inzicht en met een zekere intentie. De betekenis van deze woorden wordt echter niet bepaald door deze intentie. Het is namelijk mogelijk dat iemand iets anders begrijpt dan wat ik had bedoeld of dat het woord iets anders betekent dan ik had gedacht. De spreker kan alleen zijn intentie uiten doordat hij zich beroept op

de werking van een taalsysteem. Dit taalsysteem is niet iets dat de spreker maakt, eerder moet een spreker zich bij dit taalsysteem invoegen. Want alleen als het teken is opgenomen in het taalsysteem heeft het betekenis.

De theorie van de Saussure richt zich dan ook op de structuur van taal, het systeem van taaltekens. Elk teken, of *signe* in zijn terminologie, ziet hij als een samengestelde eenheid van een betekenaar, of *signifiant*, en een betekende, de *signifié*: dat wat betekend wordt. Deze aspecten zijn wel los van elkaar te benoemen maar kunnen niet van elkaar worden gescheiden. Elke betekenaar draagt een betekende, en elke betekende heeft een betekenaar.

Daarbij is de invulling van de relatie tussen een betekenaar en een betekende volstrekt willekeurig. De Saussure spreekt dan ook over de willekeur van het teken (Saussure, 1959, p.67). Want hoewel een betekenaar een betekende impliceert is het niet mogelijk om uit de betekenaar af te leiden wat deze geïmpliceerde betekende is. Zo is er niets inherent aan de klank of vorm van het woord 'boek' dat aanleiding geeft om te denken aan het object 'boek'. De relatie tussen deze betekenaar en betekende is onderdeel van het taalsysteem Nederlands. Alleen door de conventies binnen dit taalsysteem kan er gesproken worden over het taalteken 'boek'. Door deze conventie zijn de betekenaar en betekende op deze manier met elkaar verbonden¹.

Voor de Saussure is de willekeur van het teken niet uitsluitend aan taal gebonden. Hoewel zijn analyse zich vooral bezighoudt met taal blijkt taal slechts een voorbeeld te zijn van de structuur van elk tekensysteem. De regels op basis waarvan taal betekenisvol kan zijn, gelden volgens de Saussure voor elk tekensysteem. Juist door taal op te vatten als een tekensysteem weet de Saussure te verklaren hoe woorden betekenis hebben. Dit brengt de Saussure ertoe te stellen dat de taalkunde onderdeel is van een groter onderzoeksveld, de leer van tekens, ook wel semiologie genoemd. De regels van dit tekensysteem zijn vergelijkbaar met de regels van andere tekensystemen zoals bijvoorbeeld rite of gebaren.

Het is om deze reden dat de Saussure zijn taaltheorie kan formuleren als een tekentheorie. Daarin wordt het taalteken gedefinieerd door een tweevoudige afwezigheid. Op de eerste plaats is betekenis niet afhankelijk van de spreker. Woorden hebben betekenis, zelfs als we de intentie van de spreker niet weten. Ten tweede is er een afwezigheid van een referent. Betekenis bestaat niet doordat het teken op een directe wijze verwijst naar een ding. De betekenis van een taalteken wordt bepaald door de conventie waarin een fonetische betekenaar een concept of een idee oproept. De Saussure stelt dat taal een systeem van tekens is, dat uitdrukking geeft aan ideeën (Saussure, 1959, p.16). Alleen doordat een fonetisch taalteken binnen een taalsysteem verbonden is met een concept of een idee, kan het als betekenis vol geïnterpreteerd worden.

Het is dus het tekensysteem dat een woord of een andere betekenaar betekenisvol maakt. Elk teken doet een impliciet beroep op het geheel van het tekensysteem. Doordat elk teken zich identificeert door zijn relatie tot alle andere tekens in het tekensysteem resoneert dit gehele

¹ De uitzondering op deze regel zijn onomatopeeën en tussenwerpsels. In deze gevallen is de tegenwerping tegen de thesis van de willekeur van het teken dat er in sommige gevallen wel spraken is van een natuurlijke relatie tussen de vorm van de betekenaar en de betekende. De Saussure verwerpt deze door aan te tonen dat de veronderstelde natuurlijke relatie tussen de betekenaar en de betekende niet zo vanzelfsprekend is. (Saussure, 1959, pp.69 & 70)

systeem als het ware mee met elk individueel teken. Wat betekenis maakt is de haast ongrijpbare werking van het tekensysteem. Dit systeem is daarbij geheel onafhankelijk van de intentie van individuele sprekers. Het proces is niet iets waar mensen zeggenschap over hebben, het is iets waar we ons bij invoegen.

Schrift en stem

Derrida vestigt in het eerste deel van *De la Grammatologie* zijn aandacht op ambigue plaats die aan het schrift wordt toegekend vanuit de Saussure's opvatting van taal. Want de wijze waarop het schrift gereduceerd wordt tot een representatie van het fonetische taalteken kent geen enkele motivatie in de theorie van de Saussure. Er is namelijk niets in de theorie van de Saussure wat zou legitimeren het schrift op een dergelijke manier weg te zetten. Sterker nog, deze determinatie van de functie van het schriftteken druist in zijn geheel in tegen de thesis van de willekeur van het teken. De thesis van de willekeur van het teken stelt namelijk dat de verknoping van betekenaar en een betekende niet gedetermineerd is.

Hoewel de Saussure de willekeur van het tekens als wezensdefinitie hanteert voor elk teken, stelt hij tegelijkertijd dat het taalteken op de eerste plaats een fonetisch teken is. Het gesproken woord alleen vormt voor de Saussure het werkelijke taalteken. Het schrift is daarbij niets meer is dan een representatie van het gesproken woord. Het geschreven teken is niet meer dan een 'teken van een teken'.

Er is alleen niets in de theorie van de Saussure dat een dergelijke verhouding tussen het schrift en het gesproken woord motiveert. Hierdoor kan het niet zo zijn dat het schriftteken als representatie van het fonetische taalteken wordt gezien. Het is immers precies die definitie van een 'teken' als eenheid van betekenaar en een betekende die verklaart hoe er betekenis is zonder dat er sprake is van representatie. Dat de Saussure het schriftteken weg zet als een representatie van het fonetische taalteken wordt nergens beargumenteerd. Wel, zo stelt Derrida, is deze houding tekenend voor een houding die de filosofiegeschiedenis eigen lijkt te zijn.

Het is het taalteken dat in essentie fonetisch is, dat het schriftteken determineert. Want in het fonetische taalteken worden betekende en betekenaar zo met elkaar verbonden dat we de betekenis van een teken kunnen begrijpen, vast kunnen leggen en ons eigen kunnen maken. Deze logica vormt het ideaal van de metafysische filosofische traditie die Derrida aanduidt met logocentrisme. Deze term ontleent Derrida aan het concept van de 'logos'. Een concept dat in de filosofiegeschiedenis heeft gestaan voor een aan zichzelf tegenwoordige en voor zichzelf transparante denkende instantie of substantie. Deze logos vorm het ideaal van de metafysische filosofische traditie. Via de logos zou alles geheel begrijpelijk en inzichtelijk kunnen worden. De Europese filosofie geschiedenis staat geheel in het teken van dit ideaal. Dit ideaal veronderstelt dat alles wat er gezegd kan worden geheel doorzien en begrepen kan worden doordat het zich aan het bewustzijn aanwezig stelt. Derrida typeert deze houding dan ook, in navolging van Heidegger, als een aanwezigheidsmetafysica. Dit is wat Derrida logocentrisme noemt.

In de filosofiegeschiedenis is dit namelijk aanleiding geweest om het schrift als een gevaarlijk supplement van het gesproken woord te zien. Want juist doordat de auteur van het geschreven

woord afwezig is, kan hij er niet op wijzen als hij verkeerd wordt geïnterpreteerd of onduidelijkheden corrigeren. Doordat in het gesproken woord de spreker altijd aanwezig is bij zijn uitingen heeft hij wel deze mogelijkheid. Hierdoor is de overtuiging ontstaan dat de bedoelde betekenis in een gesprek in principe altijd gevonden kan worden. Doordat het schrift zich juist laat bepalen door afwezigheid wordt het gezien als de belichaming van precies dat wat de filosofie probeert te overwinnen. Waar in de spraak een spreker volledig greep lijkt te hebben op de betekenis van zijn uitdrukking, staat het schrift voor het verlies van deze controle. Het schrift is daarom altijd weg gezet als een representatie van het gesproken woord. Deze impliciete voorkeur voor het gesproken woord over het schrift, een voorkeur voor het fonetische over het schriftuurlijke, noemt Derrida fonocentrisme.

In het geval van de Saussure komt deze voorkeur voor de stem en de fobie voor het schrift dus terug. Want hij typeert het taalteken als een fonetisch teken, de combinatie van klankbeelden en een concept. Hij stelt: "Het linguïstische object wordt niet gedefinieerd door de combinatie van het geschreven woord en het gesproken woord: de gesproken vorm alleen constitueert het object." (Saussure, 1959, p.24). Taal wordt volgens de Saussure dus bepaald door de stem. Het schriftteken is voor hem dan ook niets meer dan een teken van dit taalteken. Het valt daarmee buiten het werkelijke domein van de taal.

Aangezien deze tekensystemen van elkaar onafhankelijk zijn en aangezien per definitie de vorm die het teken aanneemt arbitrair is, kan de Saussure op geen enkele wijze het fonetische taalteken een geprivilegieerde positie toekennen. Noch is hij gelegitimeerd in zijn minachting van het schriftteken als 'teken van een teken'. Het denken van de Saussure is dan ook onderdeel van het fonocentrisme wat ook een logocentrisme is. In dit fonocentrisme zijn alle betekenaren, en op de eerste plaats de geschreven betekenaren, afgeleid van de relatie die de stem in directe relatie stelt met betekenis in de aanwezigheid van het denken.

Hierdoor kan Derrida stellen dat het schrift een kritisch potentieel bezit dat de logocentrische traditie van binnenuit kan ontmantelen. Want als elk teken zich laat bepalen door differentiële relaties tot een ander teken, en het schrift wordt opgevat als 'teken van een teken' dan kan er gezegd worden dat het schrift de basisstructuur levert voor het functioneren van taal en betekenis in het algemeen.

Schrift als geuzennaam

De Saussure schenkt daarbij weinig aandacht aan de praktijk van het taalgebruik, omdat in zijn onderscheid betekenis ontstaat in de *langue*, de verzameling van differentiële relaties. Binnen deze structuur is het voor de Saussure mogelijk om te duiden hoe een betekenaar aan een betekende is gekoppeld. Hierdoor is het taalgebruik niet relevant voor de Saussures vraag hoe taal betekenis krijgt. Wat van belang is, is de arbitraire relatie tussen de betekenaar en de betekende.

Dit onderscheid is echter nog gebaseerd op de ongemotiveerde beslissing om het schriftteken als representatie van het taalteken buiten het taalsysteem te plaatsen. Het is echter het schriftteken, opgevat als teken van een teken, dat beantwoordt aan de analyse van de werking van taal zoals

de Saussure deze zelf beschrijft. Namelijk door de afwezigheid van een inherente referent en de bedoeling van het teken. Derrida stelt dan ook dat wat taal betekenis geeft niet de verbinding is van een betekende aan een betekenaar, maar de manier waarop een teken door andere tekens betekend wordt.

Door de werking van betekenis zo te beschrijven is het onderscheid van de Saussure tussen *signifiant* en *signifié* niet langer van toepassing is. Betekenis komt tot stand in de praktijk waarin elk teken door een ander teken wordt betekend. Zoals Ger Groot in zijn tekst over *De la grammatologie* in de bundel *Ex Libris* stelt, betekent dit ook dat het onderscheid tussen *langue* en *parole* niet langer houdbaar is. Doordat het betekenisproces geen halt toe te roepen is, kan het feitelijk gebruik van woorden de betekenis daarvan verruimen. Zo is na de gebeurtenis op 11 september 2001 de datum 11 september niet langer wat het daarvoor was. De datum betekent voortaan ook altijd de aanslag op de *Twin Towers* van het *World Trade Centre* in New York.

Derrida schrijft dan ook in *De la Grammatologie*: 'Schrift is geen teken van een teken tenzij dit gezegd kan worden van alle tekens, wat op een dieper niveau waar zou zijn.' (Derrida, 1967, p. 43). Doordat te stellen dat er geen einde is aan het betekenisproces, dynamiseert Derrida de opvattingen van de Saussure. Deze laatste veronderstelde namelijk dat het tekensysteem gezien kon worden als een statisch raster waarin alle tekens een plaats krijgen. Derrida kan daarom in *De la Grammatologie* stellen: "De *signifié* functioneert altijd ook als *signifiant*. (Derrida, 1967, p.7).

In deze praktijk van betekenisgeving is elke betekenaar tevens ook een betekende. De betekenis die aan een teken wordt gegeven zal dus op zijn beurt weer aangeduid moeten worden met een ander teken. Ieder teken verwijst dus vanuit zichzelf altijd weer naar andere tekens. Dit proces van betekenisgeving beperkt zich niet alleen tot het gebruik van taaltekens. Zo is het woord 'zwart' niet alleen de aanduiding van een kleur, het is ook zelf een teken van pessimisme en rouw. Dit betekent tevens dat de kleur 'zwart' ook verwijst naar pessimisme, zonder dat dit betekenisgevingproces in taaltekens gevat moet worden.

Dit, stelt Derrida, betekent dat we zelfs het meest concrete 'ding' altijd als teken ervaren. Daarmee bedoelt hij dat zelfs het meest concrete ding niet uit zichzelf betekenis krijgt. Alleen doordat het is opgenomen in een verwijzingsproces met andere tekens heeft het betekenis. Als Derrida dus schrijft "*Il n'y a pas de hors texte*" (Derrida, 1967, p.158), letterlijk vertaald: "er is geen buiten-de-tekst." doelt hij op deze opvatting. Hij wil niet stellen dat er niets anders bestaat dan woorden, of dat alles gereduceerd wordt tot taal. Wat er bedoeld wordt is dat in zoverre de wereld zich aan ons voordoet als in een betekenisvolle samenhang, de structuur van deze betekenisgeving gestructureerd is als tekst. Derrida spreekt daarom ook wel over deze structuur als aarts-schrift, of *archi-écriture*. Het proces van betekenisgeving vormt een veld van gedifferentieerde elementen, die door hun onderlinge verschillen en relationele bepalingen betekenis krijgen.

Hier gebruikt Derrida de term spoor, of *trace*, om duidelijk te maken hoe elk teken zich laat plaatsen in een web van verwijzingen. Een teken refereert nooit slechts aan een ander teken, elk teken wordt bepaald door een heel scala andere tekens die het mogelijk betekenis kunnen geven. Maar elk van deze verwijzingen refereren op hun beurt weer naar andere tekens, die op eenzelfde wijze doorkruist worden door de sporen van andere tekens. Op deze wijze 'spreken'

woorden tot ons, in plaats van dat ze statische objecten zouden zijn. Als er getracht wordt de betekenis van een woord te achterhalen dan zal dit altijd via andere tekens gebeuren. Op deze manier blijkt dat betekenisgeving een proces is waar geen einde aan te maken valt.

Daarom kan Derrida schrijven: "Het spoor is de absolute oorsprong van betekenis in het algemeen. Wat betekent, dat er geen absolute oorsprong van betekenis in het algemeen is." (Derrida, 1967, p.65). Dit spoor is de benaming van de differentie die het mogelijk maakt dat er zoiets als betekenis kan zijn. Deze differentie verschilt echter van het gebruik van deze term bij de Saussure. Derrida gebruikt daarom ook wel de term *différance*, vertaald als differantie. Dit begrip *différance* heeft in haar uitspraak geen enkel verschil met *différence*, het concept zoals de Saussure dit hanteerde. Alleen in het schrift is het verschil tussen deze twee concepten aan te duiden. Daarbij is het ook van belang op te merken dat in het Frans het woord *différance* zich beroept op de betekenis van het woord *différer*, wat niet alleen verschillen betekent, maar ook uistellen.

Voor de Saussure was de differentie nog statisch aan te duiden als de manier waarop taal in *langue* haar structuur krijgt. Derrida is het veel meer te doen om het actieve betekenisgevende proces dat zich in ieder teken bevindt. Dit proces beroept zich juist op de afstand en de afwezigheid van de andere tekens om tot betekenis te komen. Hierdoor wordt het idee van het vaststellen van dé betekenis steeds opnieuw uitgesteld.

De werking van het spoor, als constitutief begrip voor betekenis, impliceert dus zowel dat er geen oorsprong van betekenis als dat er geen uiteindelijke betekenis is. Zowel de gedachte van een oorsprong waaruit betekenis ontstaan zou zijn, als die van een eindpunt waarnaar betekenis zou verwijzen, wordt door Derrida afgewezen. Doordat elk teken verwijst naar een ander teken zal het proces van betekenisgeving blijven doorgaan. Derrida spreekt daarom ook wel over de disseminatie, *dissemination*, van betekenis. Betekenis is altijd gebrekkig in zoverre ze nooit tot de bodem komt van wat een woord zou kunnen betekenen. Tevens creëert dit proces juist een veelvoud van betekenissen omdat elk teken telkens via andere tekens zijn betekenis krijgt. Betekenis is nooit stabiel of gegeven.

Net zoals de Saussure stelt Derrida dat woorden hun betekenis niet ontleen aan van de intentie van de spreker of schrijver. Het proces is voor Derrida een dynamiek die in de praktijk van het taalgebruik van het ene teken naar een ander teken verwijst. Betekenis komt tot stand op eigen kracht van dit proces, aangestuurd door het differentiële karakter dat het tekensysteem eigen is.

Het einde van het boek en het begin van het schrift

Hiermee kunnen we zien dat de houding jegens het schriftteken die Derrida introduceert zich afzet tegen de houding die de Saussure tegen over het schriftteken inneemt. De Saussure spreekt nog over taal als een afgesloten verzameling van fonetische taaltekens of klinkende woorden. Doordat in de theorie van de Saussure het schrift als een representatie dient van het fonetische taalteken, en de fonetische taaltekens een gesloten eenheid vormen, dient het schrift ook een afgesloten eenheid te vormen. Door deze 'geslotenheid' te veronderstellen weet de Saussure de door hem gewenste relatie tussen schrift en stem te behouden. Om een duidelijk onderscheid te

maken van wat Derrida onder tekst verstaat en wat deze logocentrisch opvatting van tekst is, duidt Derrida deze laatste aan als het idee van het boek. Binnen het 'boek' zou de betekenis van de teksttekens vast staan. Dit boek wordt letterlijk afgesloten door zijn twee kaften en het idee is dat alles wat zich daartussen bevindt een gesloten, coherent en vastgelegd geheel vormt.

Zoals Derrida het systeem van de Saussure verandert in dynamiek waarin betekenis actief geproduceerd wordt, zo verhoudt ook zijn idee van tekst zich tot dit idee van het 'boek'. Daarbij staat dit idee van het 'boek' model voor de intuïtie die vormend is geweest voor de geschiedenis van de filosofie. Het veronderstelt namelijk een zekere rationaliteit, een ordenen en vorming die een idee zonder ambiguïteit weten vast te leggen. Zo beantwoordt het 'boek' aan, bijvoorbeeld, dezelfde eigenschappen als die bij Descartes worden toegeschreven aan het bewustzijn. In dit ideaal weet, overziet, beheerst het bewustzijn alles, met name zichzelf. Een dergelijke tegenwoordigheid van het zelf aan zichzelf is het ideaal van de filosofie geweest, met name in het moderne denken. Maar al zo vroeg als bij Plato vinden we de wortels van deze opvatting.

Het filosofische project van Hegel vormt hierbij een voorbeeld. Zijn *Phänomenologie des Geistes* is een systematische uiteenzetting waarin de ontwikkeling van de *absolute Geist* wordt uitgelegd. Hierin toont zich de aanwezigheid van metafysica bij uitstek. Niet alleen is het denken uiteindelijk geheel bij zichzelf aanwezig en doorziet het zichzelf volledig, ook de werkelijkheid wordt in zijn geheel in dit denken opgenomen. Zoals het 'ik' aan zichzelf aanwezig is, zo is ook de wereld aan dit 'ik' aanwezig. Het 'boek' wordt de benaming van het idee dat de werkelijkheid in zijn geheel doorgrond kan worden en in een overzichtelijke, afgesloten vorm kan worden aangeboden.

Dit ideaal roept hiermee de belofte op dat het mogelijk is tot een absoluut weten, en daarmee absolute controle, te komen. Tegelijkertijd gaat dit ideaal echter ten onder omdat het volledig betekenisloos moet zijn. Het ideaal van een absoluut weten, loopt vast op een onoplosbare interne inconsistentie. Het wil enerzijds volledig met zichzelf samenvallen. Doordat het denken en betekenis volledig met elkaar zouden samenvallen, kan er geen enkele mogelijkheid bestaan tot onduidelijkheid. Wil het, anderzijds, een betekenisvol ideaal zijn dat zal het, zoals elke vorm van betekenis, zich moeten beroepen op meerdere tekens. Dit impliceert dat een betekenisvolle gedachte gepaard gaat met de differentiële krachten die elk tekensysteem eigen zijn. Als het ideaal betekenisvol is, dan valt het nooit met zichzelf samen. De werking van het schrift, de *différance*, resulteert er in dat de betekenis altijd uitgesteld blijft. Dus hoewel het filosofische ideaal van een absoluut weten zich presenteert als het voorbeeld van rationaliteit is het dit niet. Het moet een beroep doen op precies datgene wat het probeert uit te sluiten: afstand en afwezigheid. Zonder de werking, die deze met zich meebrengen, kan het ideaal nooit van betekenis zijn.

Wat in dit ideaal als 'schrift' werd aangeduid is nu precies die werking van afstand en afwezigheid. Derrida gebruikt de term 'schrift' dan ook als de benaming van die eigenschappen van betekenisgeving die verzet bieden aan het denken vanuit het logocentrische ideaal. Want het logocentrische ideaal schrijft deze werking aan het schrift toe. Het is tegelijkertijd deze definitie die het logocentrische ideaal ontmaskert als een onhaalbaar streven. De werking van het schrift vormt daarmee een voortdurende de-constructie van de centrale begrippen die voortkomen uit de geschiedenis van de filosofie, voor zoverre deze wortelt in de idee van een bij zichzelf

tegenwoordige en voor zichzelf transparante denkende instantie of substantie: de logos (Derrida, 1967, p.10).

In de praktijk van het lezen vormen zich dus twee zeer verschillende houdingen met betrekking tot teksten. Enerzijds kunnen we spreken over logologisch lezen. Dit logologische lezen is mijn benaming van de houding die het logologische denken aanneemt ten aanzien van een tekst en de logica die deze daarbij veronderstelt. Hierbij is de filosofische stroming van de hermeneutiek het geprivilegieerde voorbeeld. Wat Derrida onder hermeneutiek verstaat is de kunst en de theorie van het begrijpen en het interpreteren gericht op het achterhalen van de unieke betekenis van een tekst. Hierin toont zich de toe-eigeningsbeweging die de aanwezigheidsmetafysica als *modus operandi* heeft. Het idee van de werking van 'schrift' wordt op deze wijze altijd gereduceerd en gedetermineerd tot het idee van het 'boek'. De tekst heeft een betekenis die, via het gesproken woord, terugvoert naar de gedachte en eventueel de intentie van de auteur.

Anderzijds kunnen we het geheel van schrifttekens opvatten als 'schrift' zoals Derrida deze term hanteert. Dit lezen laat zich bepalen door de werking die de schrifttekens altijd al met zich mee dragen en waarin we ons hebben in te voegen. In contrast met het logologische lezen geef ik deze stijl van lezen de benaming schriftuurlijk lezen. Dit betekent dat de intentie van de auteur niet de oorsprong of de uiteindelijke betekenis van de schrifttekens zal bepalen. De werking van de differantie draagt de productie van de betekenis verder dan de auteur kan controleren, niet als een aanval van buitenaf, maar als een inherent effect van de tekst. Elke lezing geeft weer op een nieuwe manier betekenis aan de tekst. Een individuele interpretatie van een tekst is daarbij een onderdeel van deze productie van betekenis.

Citeerbaarheid

Deze mogelijkheid tot een betekenisvolle interpretatie is wat Derrida bedoelt met 'leesbaarheid'. Hierbij zijn de intentie en de context waarin een fragment ontstaan zou zijn niet langer van belang. Zelfs een citaat van een onbekende bron, en met een onbekende intentie is leesbaar. In zijn artikel *Signatuur, Evenement, Context* zal Derrida dan ook stellen dat juist vanwege deze citeerbaarheid een tekst als tekst leesbaar is. Hij stelt: "Elk linguïstisch of niet-linguïstisch teken, gesproken of geschreven, in kleine of grote eenheden, kan worden geciteerd, tussen aanhalingstekens worden gezet en kan daarmee breken met elke gegeven context en tot in het oneindige, op volstrekt onverzadigbare wijze, nieuwe contexten genereren." (Derrida, 1995, p. 182)

Elk schriftteken is altijd geheel los gezongen van die context, intentie of oorsprong die de betekenis van het teken zouden bepalen. Die bepaling van situatie, intentie en geadresseerde in welke de betekenis van het fragment ontstaan zou zijn, zijn niet van belang om het teken te laten betekenen. Hierdoor doorbreekt het schrift, per definitie, de hermeneutische vraag naar zin. Het schrift blijft altijd betekenis genereren, los van de intentie van de auteur, de context waarin deze is geproduceerd en de context waarin deze gelezen wordt. De betekenis van een schriftteken kan dus niet ingesloten worden door het achterhalen van de relevante context. Het schrift is radicaal onafhankelijk van elke duiding die eraan toegeschreven wordt.

Daarbij is er echter wel sprake van een zekere eigenheid binnen deze verwaaiing van betekenis. Want elk schriftteken is wel op een eigen manier een punt waar deze *disseminatie* kan plaats hebben. Elk schriftteken functioneert zo als een markering die de afwezigheid van dé betekenis herhaalt. Ieder teken laat zich herhalen, maar in deze herhaling kunnen zich altijd weer nieuwe betekenissen openen die het voorheen nog niet had. Het voorbeeld dat Derrida gebruikt in '*Signature, Evenement, Contexte*' om deze werking uit te leggen is de handtekening. Want het plaatsen van een handtekening is bovenal een handeling. Het markeert de verbintenis van de auteur aan een tekst of een document. De handtekening garandeert de intentie van zijn auteur, zelfs in de afwezigheid van die auteur. Door deze formele vorm van deze handeling dient de handtekening volkomen uniek te zijn en daardoor niet te herhalen. Het herhalen van een handtekening zou een vervalsing zijn van de band die bestaat tussen de auteur en zijn handtekening. Tegelijkertijd, en geheel tegen dit principe in, moet een handtekening altijd herhaalbaar zijn. Want de geldigheid van een handtekening ligt in het gebruik ervan. Slechts door de herhaling van de identieke handtekening kan hij als dusdanig erkend worden.

Derrida noemt dit ook wel iterabiliteit, afgeleid van *itara*, wat *ander* betekent in het Sanskriet. Dit begrip is een andere benaming voor de werking van de *differantie*. Deze herhaalbaarheid van het teken is de oorsprong van de betekenisgeving. Daarmee maakt ze tegelijkertijd een absolute betekenis onmogelijk. Het teken is altijd een fragment dat zal altijd blijven bestaan als spoor. Dus kan Derrida stellen, dat ieder fragment onaangetast en zonder context kan blijven. Het achterhalen van de bedoelde betekenis en de eigenlijke context van een teken veranderen niets aan de manier waarop het teken werkt.

Het schriftuurlijk lezen gaat dan ook niet over het achterhalen van de diepere en unieke betekenis die in de tekst aanwezig zou zijn. De manier waarop taal werkt maakt een dergelijke poging per definitie onmogelijk. Daar is het Derrida precies om te doen. Lezen is het benadrukken van de schriftuurlijkheid van het schrift. Het benadrukken van de disseminatie van betekenis die het schrift eigen is en daarmee verzet kan beiden aan het logocentrisme. Dit betekent wel dat een kritische, schriftuurlijke lezing, altijd eerst een beroep doet op het logologische lezen. Het benadrukken van de schriftuurlijkheid van elke tekst kan alleen kritisch en productief zijn als het zich eerst beroept op een gedeelde en vastgestelde betekenis van de tekst. Voor Derrida vormt de werkwijze van een logologische lezing het beginpunt waar een schriftuurlijk lezen vanuit gaat. Het schriftuurlijke lezen vormt een extra stap, na het logologische leesproces.

II. De praktijk van het lezen.

In dit tweede deel wil ik tonen hoe Derrida deze taaltheorie vervolgens in de praktijk brengt. Hierbij beroep ik me op twee van zijn lezingen. Een over de teksten van Friedrich Nietzsche, de andere over het laatste werk van James Joyce, *Finnegans Wake*. Daarbij kijk ik voornamelijk naar de werking, de schriftuurlijkheid, van deze teksten en hoe deze de poging om tot een logologische lezing ervan te komen ontmantelen.

Nietzsche

Op het colloquium van Cerisy-la-salle op juni 1972 spreekt Derrida uitgebreid over de figuur en het werk van Nietzsche. In deze lezing confronteert Derrida de gebruikelijke manier van lezen met fragmenten uit de teksten van Nietzsche om te omschrijven hoe deze tekst zich, uit zichzelf, verzet tegen elke definitieve duiding daarvan. Derrida's lezing heeft betrekking op meer zaken dan ik hier kan bespreken. Het belang voor deze uiteenzetting ligt in het feit dat hij in de praktijk brengt wat hij verstaat onder 'leesbaarheid'. Om deze opvatting te illustreren kiest Derrida er in zijn lezing over Nietzsche dan ook voor de leespraktijk te relateren aan zeer ongebruikelijk fragment dat hij vindt in de *Nachlass* van Nietzsche: "*ich habe mein Regenschirm vergessen*" (Nietzsche, 1967, p.587). Het gaat om een aantekening van Nietzsche die na diens dood is gepubliceerd. Het bestaat uit één zin, tussen aanhalingstekens. Zonder hoofdletter en zonder punt.

De eerste belangrijke eigenschap die Derrida uiteenzet is dat deze zin tussen aanhalingstekens staat. Het lijkt er in eerste instantie op te duiden dat deze woorden zijn geciteerd. Het is dus mogelijk dat deze woorden ontleend zijn aan een andere tekst, of het kan zijn dat het een opmerking is geweest die Nietzsche heeft opgevangen. Het wijst er in ieder geval op dat het mogelijk is dat deze woorden niet van Nietzsche zelf afkomstig zijn. De aanhalingstekens onderstrepen dat de auteur van dit fragment afwezig is. Niet alleen is Nietzsche, degene die deze woorden heeft neergepend, afwezig. Ook degene aan wie Nietzsche deze woorden heeft ontleend is afwezig. Derrida stelt dan ook: "*we hebben geen enkel onfeilbaar middel om te weten waar de ontlening kon hebben plaatsgevonden [...]*" (Derrida, 2005, p. 161). Noch is het mogelijk te achterhalen óf dit fragment wel aan iemand ontleend is.

De oorsprong van dit fragment ligt daarmee in een verleden dat we met geen mogelijke zekerheid zouden kunnen reconstrueren. Dit betekent tevens dat de bedoeling die Nietzsche met dit fragment zou hebben onbepaalbaar is geworden. We kunnen zelfs niet met zekerheid zeggen of Nietzsche er wel iets mee heeft willen zeggen. Deze afwezigheid van de auteur wordt nog duidelijker door de rede waarom dit fragment is gepubliceerd. Het is pas na de dood van Nietzsche opgenomen in het verzamelde werk. De *Nachlass* is letterlijk de nalatenschap van Nietzsche. Hij bestaat uit die tekstfragmenten die hij nooit bij leven gepubliceerd heeft en misschien zelfs nooit heeft willen publiceren.

Daarnaast is door de aanwezigheid van de aanhalingstekens duidelijk dat dit fragment los gemaakt is van de context waarin het ooit neergeschreven of uitgesproken is. Derrida merkt echter op dat deze woorden 'volkomen los' (Derrida, 2005, p.161) staan. Ik denk dat Derrida hier doelt het gebrek aan hoofdletter en punt in dit citaat. Dit is echter niet volledig te

achterhalen. Zoals aangegeven is het betreffende citaat terug te vinden in de Nachlass als "*ich habe mein Regenschirm vergessen*". In de Engelse uitgaven met de oorspronkelijke Franse tekst van Derrida's lezing las ik dat Cerisy dit citaat echter vertaalt met "*J'ai oublié mon parapluie*" (Derrida, 1979, p123). In de Nederlandse vertaling van deze tekst zijn er twee vertalingen van dit citaat te vinden. In de hoofdstukaanduiding en in de tekst wordt het citaat soms overgenomen zonder hoofdletter en zonder punt². Het hoofdstuk begint echter met de vertaling van het citaat als "Ik heb mijn paraplu vergeten." (Derrida, 2005, p.161) als ook .

De afwezigheid van de context wordt in het Duitse citaat onderstreept doordat de hoofdletter en de punt ontbreken in het geciteerde fragment. De hoofdletter en de punt zijn die schrifttekens die bepalend zijn voor een zin en een losse verzameling woorden tot een eenheid maken. Dat het citaat van Nietzsche zowel de punt als de hoofdletter ontbreken betekent dat deze woorden ergens midden uit een zin zijn geplukt. Het is niet duidelijk wat er aan deze woorden vooraf is gaan, noch weten we hoe de zin eindigt.

Ik ontdekte dus dat in de Nederlandse vertaling deze nadrukkelijke contextloosheid weg gevallen is. Door de verschillen vertaalslagen is er een punt en een hoofdletter aan het fragment toegevoegd. Het is mijn mening dat omwille van deze contextloosheid Derrida stelt dat het fragment 'volkomen los' staat. Later zal hij ook weigeren naar dit citaat te refereren als een fragment. Fragment impliceert immers nog dat het een deel is dat een onderdeel is van een geheel.

Het citaat is dus niet alleen ontdaan van zijn auteur. Het gebrek aan hoofdletter en interpunctie betekent dat het fragment geheel los bestaat van de oorspronkelijke bedoeling en van zijn eigenlijke context, als deze zouden bestaan. Toch is dit fragment wel leesbaar. Het openbaart zijn betekenis zonder veel moeite. Er is een paraplu, die van mij is. Op het moment heb ik hem alleen niet meer. Ik heb hem ergens vergeten, etc. Iedereen begrijpt wat deze zin wil uitdrukken. Ongeacht het feit dat de eigenlijke betekenis en eigenlijke context van dit fragment onbepaald en ontoegankelijk is.

Leesbaarheid

Wat citeerbaar is, is volgens Derrida dus leesbaar. De werking van de tekst die het mogelijk maakt te citeren is dezelfde werking die het mogelijk maakt om iets te lezen. Beide maken enkele tekens los van hun oorspronkelijke auteur en context om ze betekenis te geven vanuit een nieuwe context. Hiermee relateert Derrida zijn definitie van leesbaarheid aan de werking van het schrift. Hierdoor kan Derrida betogen dat "*ich habe mein Regenschirm vergessen*" model staat voor elke tekst. Want hoewel het fragment geen eigenlijke betekenis heeft, heeft het wel betekenis. En het is deze minimum voorwaarde van leesbaarheid die aanleiding kan geven tot de zoektocht naar de unieke of bedoelde betekenis van deze woorden. Het is daarbij juist de ontoegankelijkheid, de versluiting van de absolute en eigenlijke betekenis, die de illusie opwekt

² Zie (Derrida, 2005, pp.161-183) voor de hoofdstukaanduiding en (Derrida, 2005, p.163) voor het gebruik van deze vertaling van het citaat in de tekst.

dat deze er wel kan zijn. Als een mogelijk geheim dat achter dit citaat schuil zou gaan. Het bestaan van het citaat schept de mogelijkheid voor een diepgaande analyse van zijn betekenis.

Het bestaan van het citaat toont zich als een oppervlakte. Een heel scala aan interpretatieve operaties kan er vervolgens op los gelaten worden om de illusie van de unieke betekenis van dit fragment te achterhalen. Het gaat hier dan niet uitsluitend om de functie van de paraplu als (talig) object. Het opent de mogelijkheid de zin te interpreteren in al_zijn mogelijke symbolische, metaforische duidingen. Zelfs een diepgaande psychoanalytische lezing van de paraplu als een symbool voor het onbewuste wordt door deze 'laag van leesbaarheid' mogelijk. Toch hoeft dit citaat niet de vorm aan te nemen van een geheim, dat ontrafeld moet worden. Het kan heel goed zijn dat deze opmerking inconsistent is, of zelfs dat de tekst eenvoudigweg betekenisloos is. Er is niets dat daarover ontegenzeggelijk uitsluitel kan bieden. De betekenis van dit citaat is geheel onbeslisbaar. En in zoverre elke tekst zich vormt als een citaat, geldt deze onbeslisbaarheid voor elke tekst in het algemeen. En in Derrida's opvatting voor taal in het algemeen.

Het is deze onbeslisbaarheid die verzet biedt aan elke logologische hermeneutische beweging. Want dergelijke projecten zullen er altijd vanuit moeten gaan dat elke uitdrukking zin heeft, iets te zeggen heeft. Het veronderstelt altijd dat de betekenis er is en alleen nog maar bepaald hoeft te worden. Hiermee wordt vergeten dat betekenisgeving nooit op zichzelf plaats vindt maar altijd afhankelijk is van de context waarin deze betekenisgeving plaats heeft. De mogelijkheid van betekenis gaat gelijk op met de mogelijkheid een dergelijke uitdrukking te citeren. Dit betekent dat de uitdrukking los kan bestaan van elke mogelijke context die haar unieke betekenis vast zou willen leggen. Wat dus ook betekent dat een uitdrukking kan bestaan zelfs als het helemaal geen unieke betekenis heeft.

Daarmee is niet gezegd dat het hermeneutische project geheel verlaten zou moeten worden. In plaats daarvan stelt Derrida dat het zo rigoureuus mogelijk doorgevoerd moet worden. Doordat elk teken verwijst naar andere tekens ontstaat er een oneindige woekering en uitdijning van betekenis. De grenzen van dit proces, de absolute oorsprong en de absolute betekenis, zullen zich daarbij nooit kenbaar maken. Noch zal ooit onder woorden gebracht worden wat de exacte structuur van dit proces zou zijn. We zijn in dit proces ingevoegd en we kunnen ons hierin plaatsen. Het ontcijferen van betekenis vindt altijd plaats tussen deze twee extremen, maar het vindt wel degelijk plaats. Er is betekenis, zelfs zonder een absolute betekenis of een absolute betekenisloosheid. De taak van een lezer of schrijver verschuift. Niet langer gaat het erom de unieke betekenis van een tekst te achterhalen of vast te leggen. Het wordt de taak om de werking van het schrift, de woekering van betekenis, juist zover mogelijk te volgen om eer te doen aan het proces waarin we zijn ingevoegd.

Het gevolg is dat Derrida uiteindelijk bestluit dat 'ik heb mijn paraplu vergeten' en de totaliteit van het werk van Nietzsche mogelijkwijs op hetzelfde neerkomen. De stijl die Nietzsche hanteert en de wisselende perspectieven die hij daarbij gebruikt openen steeds deze nieuwe betekenissen en verzetten zich tegen de betekenis, de waarheid en de eigenlijkheid. Hoe ver we de interpretatie van dit alles ook doorvoeren, het zal nooit uitgesloten worden dat de zin 'ik heb mijn paraplu vergeten' de strekking vormt van geheel Nietzsches oeuvre. "Wat erop neer komt", stelt Derrida aan het einde van sporen, "dat er geen 'totaliteit' van de tekst van Nietzsche meer is, zelfs niet fragmentarisch en aforistisch." (Derrida, 2005, p.175)

III. De onleesbaarheid van Joyce.

Het is deze taaltheorie van Derrida die het voor mij begrijpelijk heeft gemaakt op welke manier het werk van James Joyce leesbaar is, en op welke manier niet. Derrida gebruikt het werk van de Ierse schrijver James Joyce geregeld om zijn idee van deconstructie te duiden. Hoewel Derrida nooit iets over Joyce geschreven heeft, stelt hij wel dat vanaf zijn vroegste academische werk het werk van Joyce meespeelt in zijn denken (Derrida, 1993, p. 210). Enkele malen is Derrida wel komen te spreken over Joyce, het werk van Joyce en bovenal zijn verhouding tot Joyce.

Derrida heeft nooit geschreven over Joyce. De belangrijkste werken over Joyce van Derrida zijn voordrachten. De belangrijkste van deze voordrachten waarin Derrida dit onderwerp aansnijdt zijn gebundeld onder de titel *Ulysse gramophone ; Deux mots pour Joyce. Deux mots pour Joyce* is een lezing gegeven in het Centre Georges Pompidou te Parijs in november 1982, 100 jaar na de geboorte van Joyce. Ter ere van deze verjaardag werden er verschillende lezingen gegeven over dit onderwerp, onder andere door Hélène Cixous en Derrida. De tweede lezing, *Ulysse gramophone*, is door Derrida gehouden in 1984 in Frankfurt ter gelegenheid van het 9de internationale James Joyce Symposium.

Het belangrijkste wat Derrida over zijn verhouding tot Joyce zegt is dat hij Joyce nooit gelezen heeft. (Derrida, 1993, p. 209). Hiermee bedoelt hij niet dat hij nooit bezig is geweest met de teksten van Joyce. Het tegendeel is waar. In zijn lezing *Deux mots pour Joyce*, stelt Derrida dat hij meer dan 25, misschien zelfs 30 jaar, bezig is geweest met het werk van Joyce (Derrida, 1993, p. 210). Maar deze omgang met het werk van Joyce roept voor Derrida een filosofische vraag op over de betekenis van het begrip 'leesbaarheid'. Als hij stelt dat hij Joyce nooit gelezen heeft, vat hij dit op als een filosofisch probleem. Het is dit probleem dat volgens mij illustratief is voor Derrida's opvatting over taal.

Husserl en Joyce

Al vanaf zijn eerste publicatie, in 1962, toont Derrida dat hij zich bezig houdt met het literaire werk van James Joyce. In dit werk, *Introduction à l'Origine de la Géométrie de Husserl*, laat Derrida zien hoe hij Joyce plaatst in het filosofische landschap. In het midden van het boek (Derrida, 1989, pp.102-107) vergelijkt hij de filosofie van Husserl met het werk van Joyce als verschillende opvattingen om over hetzelfde onderwerp te denken. Dit standpunt herhaald Derrida nog twee maal. Eenmaal in 1982, tijdens zijn bespreking van Joyce's *Finnegans Wake*. Later, in 1997, herhaald hij deze positie in een antwoord op de vraag naar zijn relatie tot de auteur James Joyce. Hij herhaalt steeds dat hij Joyce en Husserl heeft behandeld als twee strategieën, twee opvattingen, over wat de relatie is tussen taal en geschiedenis is (Derrida, 1997, p.26).

Zowel Joyce als Husserl probeert volgens Derrida een uiteenzetting te geven hoe de relatie tussen taal en geschiedenis werkt. Derrida stelt dat Joyce en Husserl trachten via hun taaltheorie een pure historiciteit te denken. (Derrida, 1993, p. 210). Daarbij is het de filosofie van Husserl die een herhaling vormt van de aanwezigheidsmetafysica die de filosofie, volgens Derrida, heeft getekend. Wat Husserl doet is taal te reduceren tot haar absolute eenduidigheid. Taal dient zo

transparant mogelijk te zijn. Om taal te kunnen gebruiken, om haar betekenis te laten hebben, moet er kern van betekenis zijn die door de tijd heen bewaard blijft. Alleen door deze continuïteit kan in de ogen van Husserl er zoiets gedacht worden als geschiedenis. Sommige woorden die honderd jaar geleden zijn opgeschreven roepen bij een lezer vandaag de dag nog exact dezelfde weerklank op. Het is deze continuïteit die het mogelijk maakt betekenis een plaats te geven binnen de geschiedenis. De mogelijkheidsvoorwaarde van geschiedenis, vanuit het perspectief van Husserl, is dat er ergens een kern van betekenis te achterhalen moet zijn. Deze eenduidigheid van betekenis wordt ook wel aangeduid met de term univociteit. Derrida vat dit standpunt samen door te stellen: "Geschiedenis bestaat bij gratie van een mathematische, wetenschappelijke en pure taal." (Derrida, 1997, P.26).

Joyce, daarentegen, probeert geschiedenis te vatten in termen van het mobiliseren en opbouwen van metaforen en meerduidigheid. Joyce probeert zijn teksten niet zo te schrijven dat ze terug te brengen zijn tot een eenduidige betekenis. Het betekenis gevende proces, dat een tekst eigen is, laat hij de vrije loop. Dit doet hij door zoveel mogelijke alle betekenisvolle contexten van woorden te accentueren. Alle tekens worden gedwongen om hun meerduidigheid, met de grootste snelheid, de grootste kracht en de grootste synchronie te ontsluiten. Deze meerduidigheid van betekenis wordt ook wel aangeduid met de term equivociteit. Waar Husserl pleit voor het opschonen van het taalgebruik om tot de overdraagbare kern van betekenis te komen, stelt Joyce dat alle vergeten en begraven associaties van een woord tegelijkertijd aangesproken moeten worden. De geschiedenis van Joyce is, volgens Derrida, de voortdurende onbepaaldheid van dé betekenis. Joyce wil historiciteit denken door alle contexten waarin een teken betekenis had, heeft en kan hebben tegelijkertijd in het bewustzijn op te roepen. Daarbij wil Joyce dit doen op elk mogelijk niveau van betekenis dragende tekens. Joyce toont daarmee een bepaald aspect van de werking van het schrift, in de termen van Derrida's taaltheorie: disseminatie. Het in herinnering roepen van oude betekenissen en het continueren van het betekenisgevende proces is voor Joyce de mogelijkheidsvoorwaarde om geschiedenis te denken.

Hierbij wil ik opmerken dat de manier waarop Derrida deze intentie aan Joyce toeschrijft niet sterk beargumenteerd is. De momenten waarop Derrida Joyce met Husserl vergelijkt voeren allemaal terug op zijn opvatting zoals hij deze uiteenzet in *Introduction à l'Origine de la Géométrie de Husserl*.³ Hier wordt Joyce verweten dat hij, in een zekere parallel met Husserl, de geschiedenis wil overwinnen door haar aan het bewustzijn aanwezig te stellen (Derrida, 1989, p.103). Waar Husserl dit wil doen door haar tot een eenduidige betekenis terug te brengen, wil Joyce dit volgens Derrida doen door alle mogelijke betekenisvolle contexten in herinnering te roepen. Die intentie schrijft Derrida aan Joyce aan de hand van een citaat uit *Ulysses*, een opmerking die door een van de fictieve karakters wordt gemaakt. Derrida schrijft:

*"Joyce' s project, which also proceeded from a certain anti-historicism and a will "to awake" from the "nightmare" of " history," a will to master that nightmare in a total and present resumption [...]"*⁴ (Derrida, 1989, p.103).

³ Zie (Derrida, 1997, P.26) en (Derrida, 1993, p.210)

⁴ Nadruk door mij toegevoegd.

De benadrukte zinsneden zijn citaten uit *Ulysses*, namelijk: “*History, Stephen said, is a nightmare from which I am trying to awake.*” (Joyce, 2000b, p.42). Mijn eerste bezwaar met Derrida’s lezing van Joyce is de wijze waarop Derrida stelt dat dit de intentie was van Joyce. Derrida vereenzelvigd Joyce met dit citaat, zonder verder ook maar enige onderbouwing te geven over hoe dit fictieve karakter samen zou hangen met de auteur Joyce .

Toch wil Derrida de vraag naar de taal benaderen vanuit deze spanning tussen de opvattingen van Husserl en Joyce (Derrida, 1997, P.26). Want beide posities zijn in zijn ogen onvolledig. De filosofie van Husserl vertoont precies die elementen die Derrida aanwezigheidsmetafysica noemt. Zijn kritiek op deze positie is dan ook dezelfde als zijn kritiek op het logocentrische denken. Het ideaal om de betekenis van taal zo een eenduidig en ondiscutabele betekenis zal verzanden in een verlammeende nietszeggendheid. Want zonder de mogelijkheid van nieuwe verschillen tussen woorden en hun betekenis zou er niets nieuws worden uitgedrukt. Het zou op dat moment geen enkele zin hebben opnieuw te schrijven of te spreken omdat er niets nieuws te melden zou zijn. Husserl zal dus moeten toegeven dat taal meer is dan het uitdrukken van een eenduidige betekenis. Taal is ook een proces waarin betekenissen tot stand komen. Dit beroept zich alleen op de meerduidigheid die hij zou willen uitsluiten.

Anderzijds stelt Derrida dat het Joyce niet lukt om in zijn literatuur een absolute disseminatie te verwerken. De taalopvatting van Joyce zou ook resulteren in een verlammeende nietszeggendheid. Om betekenisvol te zijn dient er namelijk iets over te blijven dat zich onttrekt aan een absolute disseminatie. Er is iets dat zich aan de equivociteit moet onttrekken, anders zou de tekst van Joyce onbegrijpelijk blijven, voor iedereen en voor altijd. Meerduidigheid kan alleen bestaan door voort te bouwen op een vastgestelde betekenis. Alleen door te stellen dat dit wat hier en nu gelezen wordt *déze* betekenis heeft, kan hier later anders naar gekeken worden. Daarmee beroept elke lezing zich op een zekere univociteit, hoe kortstondig en onvolledig deze ook mag zijn. Waar Husserl enige equivociteit moet toelaten in zijn opvatting over taal om woorden betekenisvol te laten zijn. Moet Joyce daarentegen enige univocatie in betekenis erkennen om nog te lezen te zijn.

Derrida en Joyce

Hoewel de naam Joyce dus ook verwijst naar de persoon, de auteur en de werken van deze persoon, is Joyce voor Derrida meer dan dat. Joyce vormt ook een benaming, een voorbeeld van een excessieve opvatting over taal die binnen de theorie van Derrida ook een plaats heeft. Het gaat Derrida dan ook niet over de teksten van Joyce of over de intentie die hij wel of niet had gehad. ‘Joyce’ is veeleer de benaming van een evenement dat met de naam van die auteur wordt aangeduid, maar er in principe onafhankelijk van is. Derrida spreekt in *Deux mots pour Joyce* over Joyce niet als auteur of als oeuvre. Hij geeft de naam *Joyce* aan ‘*het singuliere evenement van zijn werk*’ (Derrida,1993, p.207). Daarbij situeert Derrida dit evenement toch in meer of mindere mate in de laatste twee werken die James Joyce heeft geschreven: *Ulysses* en *Finnegans Wake*.

De term ‘situering’ is echter een niet een term die de lading volledig dekt. Door het gebruik van deze term ‘evenement’ verwijst Derrida ook naar de filosofie van Martin Heidegger en zijn gebruik van de term *Ereignis*. Het belang van deze verwijzing is dat Derrida het niet alleen heeft

over een evenement of een gebeuren in de normale zin van het woord. Bij Heidegger wordt de term ook gebruikt als duiding van 'het gebeuren van het zijn' zelf. Als voorwaarde voor het zijn zelf, betekent dit dat dit gebeuren zelf niet 'is'. Op eenzelfde wijze spreekt Derrida over de manier waarop het betekenisproces plaats heeft zonder als zodanig benoembaar of aanwijsbaar is. Derrida spreekt in *Sporen* daarom ook wel van "[...] het geweld van een gebeurtenis die geschiedt zonder te zijn." (Derrida, 2005, p.155).

Als we dit relateren aan de taalfilosofie van Derrida, dan valt het begrip 'evenement' te relateren aan de opvatting dat er zo iets als betekenis is, zonder dat de totaliteit daarvan kan worden overzien. Ieder individu is immers opgenomen in dit 'er zijn' van betekenis. *Joyce* wordt op die manier zowel de benaming van eenmaligheid van de productie van die teksten die de naam James Joyce dragen, als ook de werking die deze gebeurtenis heeft. *Joyce* is de benaming van een op hol geslagen vorm van *disseminatie*, het loslaten van een mogelijke controle over het tot stand komen van betekenis. Het mag duidelijk zijn dat de werking van deze gebeurtenis noch een aanwijsbaar begin noch een aanwijsbaar einde heeft. Een dergelijke chronologisering van het werk zou het nog teveel vatten in een logologische bepaling van zijn betekenis. Op eenzelfde wijze dient de situering van dit evenement in de werken *Ulysses* en *Finnegans Wake* eerder andersom gedacht te worden. *Ulysses* en *Finnegans Wake* zijn niet de plaats van dit evenement. De werken vinden plaats binnen dit gebeuren en geven er uitdrukking aan.

De grootsheid en de verwikkeling die Derrida toeschrijft aan het evenement *Joyce* zijn die van de oneindige en onverzadigbare wijze waarop de teksten betekenis blijven genereren. Zoals hij in *Signatuur, Evenement, Context* stelt kan iedere teken "[...] tot in het oneindige, op volstrekt onverzadigbare wijze, nieuwe contexten genereren." (Evenement, Signatuur, Context, P. 182, Derrida). Het is alleen dit evenement *Joyce*, dat in zijn ogen de meerduidigheid van taal tot zijn thema heeft gemaakt. Tegelijkertijd heeft het dit thema ook als werkwijze.

Derrida spreekt dus over *Joyce*, en bedoelt tegelijkertijd de werking van de disseminatie, als hij stelt dat we altijd al te laat zijn als we als we de unieke betekenis van zijn werk willen vaststellen. Dit evenement ziet hij als iets van een dusdanige grootsheid, iets wat op een dusdanige verwarde manier is uiteen gezet, dat de enige verhouding die we er tegenover kunnen innemen is in de herinnering van dit evenement te leven. Hij bedoelt hier niet dat wij dit evenement dienen te gedenken. Derrida gaat zo ver te stellen dat het omgekeerde het geval is: wij worden herinnerd door het evenement, of je het nu weet of niet. Dit is de consequentie van de stelling dat de intentie van een lezer of een auteur niet bepalend is voor de betekenis van een tekst. De disseminatie vindt altijd al plaats, een auteur of een lezer voegt zichzelf in het betekenisgevende proces. We kunnen onszelf er niet van losmaken. We zijn daarom gedwongen om ons te meten aan de werking van de disseminatie, het gebeuren dat de naam *Joyce* draagt.

Op deze wijze kan Derrida ook inzichtelijk maken op welke manier de teksten van Joyce onleesbaar zijn. Op de eerste plaats is *Joyce* voor Derrida de benaming van het groeiende betekenisgevende proces dat hij in zijn filosofie de naam disseminatie heeft gegeven. Elke poging om *Joyce* te lezen via de gebruikelijke logologische opvattingen van taal en tekst zal dus tot niets uitlopen. Elke poging om *Joyce* op die manier te lezen wordt tegengesproken door de disseminatie die het werk als thema en werkwijze eigen is. Tegelijkertijd stelt Derrida dat Joyce wel degelijk gelezen kan worden. Inzoverre als Joyce er niet in slaagt om zijn project van absolute disseminatie te bewerkstelligen, zal er altijd een context ontstaan waarin Joyce

betekenis kan krijgen. Hij kan dus gelezen worden, ongeacht het feit dat hij nooit *uitgelezen* kan worden.

Mijn tweede bezwaar tegen de manier waarop Derrida Joyce leest richt zich op deze leesbaarheid van Joyce. Derrida lijkt namelijk te stellen dat Joyce leesbaar is doordat hij niet slaagt in zijn opzet om zijn teksten als absolute disseminatie uit te werken. Zelfs in het meest abstracte werk van Joyce blijft enige univociteit aanwezig. Dat het de intentie van Joyce is geweest om zijn werken volledig te ontdoen van enige univociteit is echter door Derrida aan hem toegeschreven. En naar mijn mening niet op een overtuigende manier. Het is mogelijk dat Joyce niet slaagt in deze opzet omdat dit nooit zijn intentie geweest is. Derrida lijkt op geen enkel moment deze mogelijkheid in acht te nemen.

Vertaalbaarheid

Het gevolg van deze lezing van Derrida is, dat hij het werk van Joyce altijd behandelt met een grote voorzichtigheid. Derrida toont dit door in het geval van *Deux mots pour Joyce* slechts twee woorden te citeren uit *Finnegans wake* om zijn gehele verhaal aan te koppelen. In het geval van *Ulysse Gramophone* gaat het zelfs om een enkel woord, *Yes*, geciteerd uit *Ulysses*. Vervolgens voegt hij aan die citaten meteen toe dat zijn lezing over deze twee woorden met het grootste voorbehoud gelezen dienen te worden. In het geval van de twee woorden uit *Finnegans Wake* stelt hij zelfs dat hij niet eens zeker is of het wel gaat om twee woorden. De werking van de disseminatie, die de naam *Joyce* draagt, waarvan *Finnegans Wake* een uitdrukking is, laat niet toe om op naïeve wijze te spreken over woorden.

Hij citeert daarom de woorden “he war” (Derrida, 1993, p. 210)⁵. Om vervolgens direct te benadrukken dat deze woorden niet alleen aangehoord moeten worden, maar vooral gelezen moeten worden. Hij spelt daarom deze woorden uit als individuele letters “H E W A R” (Derrida, 1993, 206) en leest daarin de Engelse woorden “He war”. Vervolgens stelt Derrida dat de totaliteit van het citaat “he war” Engels lijkt te zijn. Toch zou “war”, gelezen als los woord, net zo goed Duits kunnen zijn. Gezien spatiëring tussen “he” en “war” zijn deze woorden van elkaar gespleten en maakt beide woorden onderling onafhankelijk. Op deze wijze is het mogelijk dat de relevante contexten waarin deze woorden geïnterpreteerd kunnen worden van elkaar verschillen. Hierdoor kan het tweede woord in dit citaat “war” net zo goed Duits kunnen zijn in plaats van Engels.

De implicatie hiervan is niet alleen een benadrukking van de eigenheid van het schriftteken, los van het fonetische taalteken. Het geeft ook aan dat de taal die de lezer *spreekt* invloed heeft op de manier waarop deze leest. Ook al is het mogelijk dat deze vooringenomenheid niet relevant is voor een betekenis van een geschreven teken. Derrida stelt daarmee vast dat elke poging om dit citaat tot een eenduidige betekenis te brengen altijd op een grens zal stuiten. De mogelijkheid van een Duitse lezing van het woord “war” impliceert dat het zich altijd al, van te voren, verzet heeft tegen de bepaling van dit schriftteken als een Engels fonetisch taalteken. De mogelijkheid

⁵ Voor het origineel zie: Joyce, J (2000) *Finnegans Wake*. London: Pinguin Classics. Pagina 285.

van verschillende contexten die tegelijkertijd betekenis kunnen geven aan elementen van een uitdrukking draagt zijn eigen conflict al in zich.

Hiermee opent zich naar mijn idee ook een nieuwe lezing van het gebruik van Derrida's begrip *différance*. De stam van dit woord *differ-* wordt niet alleen in verschillende talen gebruikt om te spreken over uitstellen en verschillen. Het kan ook vertaald worden als een geschil, een verschil van meningen. Deze lezing onleent Derrida aan Jean-François Lyotard. Het thema van het conflict is door Lyotard gethematiseerd in zijn boek *Le différend*, het geschil. Hierop is Derrida ingegaan in een lezing over Kafka, tijdens een colloquium over het werk van Lyotard. Deze voordracht is gepubliceerd als *Préjuger. Devant la loi* en vertaald als *Before the law*⁶. De werking van de differentie in de context van dit citaat duidt naast het verschil ook op een conflict tussen de mogelijke betekenissen. Elke poging om dit conflict van de mogelijke tweetaligheid van het schriftteken "war" te beslechten verliest automatisch het conflict dat dit schriftteken markeert. Het gevolg moet dus zijn dat de beslissing waarmee wordt vastgesteld in welk taal dit fragment geschreven is wordt uitgesteld.

De conclusie is dus, zo stelt Derrida: "*It was written simultaneously in both English and German.*" (Derrida, 1993, p.217). De oorspronkelijke taal van het citaat is dus onbeslisbaar. Waardoor de mogelijkheid om de eigenlijke context vast te stellen waarin deze woorden geschreven waren voor altijd tot het verleden behoort en niet meer achterhaald kan worden. Dit is de reden waarom Derrida stelt dat hij altijd op de rand heeft gestaan *Joyce* te beginnen lezen. (Derrida, 1993, p.209). In zoverre lezen hier wordt opgevat als het uitpuutend begrijpen van *Joyce's* werk. Stellen dat *Joyce* gelezen wordt, of gelezen is, of dat alles erover wel gezegd is, blijft voor Derrida altijd een hopeloos naïeve klank hebben. (Derrida, 1993, p.209). Een lezing van het werk van *Joyce*, zoals opgevat in het ideaal van het logologische denken, komt altijd te laat in het geval van *Joyce*. Het heeft altijd al in dit onachterhaalbare verleden zichzelf opgedeeld en haar intenties onbeslisbaar gemaakt.

Het gevolg van deze onbeslisbaarheid is dat het fragment ook onvertaalbaar is. Het vertalen van "he war" zou direct tot gevolg hebben dat het conflict en de tweetaligheid die het citaat markeren uitgewist worden. Door de schriftuurlijkheid van dit schriftfragment laat het zich niet terug brengen tot een vertaling naar één taal. Een dergelijke vertaling veronderstelt volgens Derrida dat in twee verschillende talen eigenlijk hetzelfde staat (Derrida, 1993, 217). In een vertaling van dit fragment zou het niet alleen nodig zijn om de syntaxis en de potentiële betekenissen van dit fragment te bewaren. Voor Derrida moet ook de tweetaligheid van het fragment in de vertaling voortbestaan. Deze onvertaalbaarheid geldt niet alleen voor het vertalen van de ene taal in een andere. Ook de vertaling van het schrift naar het gesproken woord zal een dergelijk citaat per direct terug herleiden naar een enkele taal. We kunnen de "war" in "he war" alleen uitspreken of in het Engels óf in het Duits. Nooit allebei. Toch staat het wel tegelijkertijd in beide talen geschreven. Het is illustratief voor de ontwrichtende werking die vanuit de tekst zelf spreekt ten aanzien van het logologische denken dat de betekenis van de uitdrukking tot een enkele betekenis zou willen terug voeren.

Toch is het juist deze ontwrichtende werking die uitnodigt tot het vertalen van een citaat als "he war". Juist doordat het citaat zich als conflict markeert, onbeslisbaar is en daarmee

⁶ Voor de gehele tekst zie (Derrida, 1992, pp. 181-220).

onvertaalbaar blijft, nodigt het uit om het te vertalen. Derrida zal in *Ulysse Gramophone* dan ook stellen: “*The only thing to be translated in the translatable can only be the untranslatable.*” (Derrida, 2013, p.42). Het is zowel een noodzakelijkheid, als onmogelijk. Hier keert Derrida terug naar zijn commentaar op de limiet van *Joyce* zijn werkwijze. De filosofie van Husserl komt hier terug in het (filosofische) personage van de vertaler die via een absolute betekenis van een tekst via de ene taal in een andere vertaalt. Deze vertaling zal alleen nietszeggend zijn. De uniciteit van de betekenis van de tekst is verbonden met de taal waarin hij is geschreven. De wens om de tekst in zijn idealiteit volstrekt zuiver te vertalen gaat uit van het idee dat er een absolute betekenis van een tekst is. Daarmee verliest deze opvatting de unieke mogelijke betekenissen die in de ene taal wel relevant zijn, maar in een andere taal niet. *Joyce*, op zijn beurt, zou niet over een vertaling kunnen spreken, alleen over her-vertellingen, nieuwe betekenissen en contexten waarin uitdrukkingen nieuwe betekenissen genereren. Tegelijkertijd zou het nog niet eens een her-vertelling kunnen zijn. De radicale disseminatie van *Joyce*, die Derrida aan hem toeschrijft, maakt dat er geen spraken meer kan zijn van een betekenis volle taal. Het gebrek aan univociteit maakt dat er niets meer overblijft dat leesbaar of vertaalbaar zou zijn.

Tegelijkertijd betekent deze onbeslisbaarheid dat alle mogelijke relevante contexten, van te voren, in een tekst als mogelijkheid aanwezig zijn. Betekenis ontstaat vanuit de tekst, ze wordt er niet ingelegd of er aan toegeschreven. Het betekenisproces is aan de werking van het schrift voorbehouden en alle betekenissen staan er in gereserveerd. Elke tekst heeft dus, tegelijkertijd, alle mogelijke contexten waarin een teken betekenis kan krijgen, altijd van te voren al in pacht. De actualisering van een van die contexten sluit betekenis dan ook niet in. Ze leidt hooguit de aandacht af van alle andere betekenissen en alle betekenisvolle contexten die een teken herbergt. Daarmee gaat er echter geen betekenis verloren of zijn andere contexten niet langer geldig. Een en dezelfde passage kan juist tegelijkertijd op verschillende manieren betekenisvol zijn. Derrida kan dan ook stellen dat de toekomst gereserveerd is in de tekst. Inclusief de mogelijkheid dat er helemaal geen betekenis is. Doordat een tekst wel betekent lijkt het werk enerzijds volledig verbonden met die contexten die het op een directe wijze aangrijpt om zichzelf te duiden. Tegelijkertijd is het echter ook zo dat deze openheid naar alle mogelijke contexten ervoor zorgt dat de tekst nooit geheel gesloten is.

In zijn behandeling van de tweetaligheid van het fragment “*he war*” is Derrida in mijn ogen ook niet consequent in wat hij over *Joyce* zegt. Derrida stelt dat het fragment “*he war*” alleen in twee talen *gelezen* kan worden, het kan slechts in één taal *gehoord* worden. De rede dat deze tweetaligheid in het schriftteken bewaard blijft is te danken aan de spatiering tussen de twee woorden van dit citaat. Door deze spatiering kunnen de woorden onafhankelijk van elkaar gelezen worden, dus ook in verschillende talen. Hierdoor kan het fragment niet worden teruggebracht tot de hegemonie van één taal. Om vervolgens te stellen dat deze hegemonie vanzelfsprekend, ontegenzeggelijk aanwezig is in *Finnegans Wake* (Derrida, 1993, p.218). Het werk is op de eerste plaats een werk geschreven in het Engels. Maar, zo stelt Derrida, deze regel wordt alleen maar bevestigd door het werk van *Joyce*, zoals het fragment “*he war*”, het conflict aangaat met de veronderstelde hegemonie van het Engels. Hierdoor lijkt Derrida te stellen dat het werk van *Joyce* niet alleen maar disseminatie zoekt. Het maakt gebruik van de veronderstellingen van het logologische denken om vervolgens te kunnen tonen hoe disseminatie werkt.

Joyce als Deconstructie

In zijn introductie tot *Finnegans Wake* vangt Seamus Deane aan met de woorden: “*The First thing to say about Finnegans Wake is that is, in an important sense, unreadable.*” En hij vervolgt: “*In order to pay it the attention it so impertinently and endlessly demands, the reader must forego most of the conventions about reading and about language that constitute him/her as a reader.*” (Deane, 220, P.Vii). Voor mij is in de context van de relatie tussen Joyce en Derrida deze opmerking tekenend. Ze geeft te kennen dat die werking van het schrift die Derrida filosofische heeft verwoord en de naam deconstructie heeft gegeven, een werking is die ook al uit de werken van Joyce spreekt.

Voor Derrida is het bij uitstek dit evenement *Joyce* dat de nadruk op de schriftuurlijkheid van elke uitdrukking in herinnering roept. Daarom is het werk in ‘*een belangrijke zin onleesbaar*’. De meerduidigheid en onbeslisbaarheid die inherent is aan taal wordt niet weggewuifd, maar wordt geaccentueerd. Hierdoor wordt steeds in herinnering geroepen dat een enkelvoudige en eenduidige betekenis niet afdoende is om de tekst als tekst te kunnen bevatten. Deze meerduidigheid focust de aandacht op de onbeslisbaarheid die de oorsprong vormt van een enkelvoudige en eenduidige betekenis. Om meteen duidelijk te maken dat deze oorsprong geen oorsprong is. En al helemaal niet enkelvoudig of eenduidig kan zijn. Dit is de structuur die Derrida in zijn filosofie consequent probeert onder woorden te brengen. Zowel de vraag naar vertaalbaarheid, leesbaarheid als ook de vraag naar de legitimiteit van een citaat beantwoordt aan deze structuur.

Daarbij heb ik zeer grote bedenkingen bij de intentie van Joyce die Derrida in *Introduction à l’Origine de la Géométrie de Husserl* aan hem toeschrijft. De tegenstelling tussen Husserl en Joyce is grotendeels daarop gebaseerd. Alleen door Joyce de intentie van absolute disseminatie toe te schrijven kan hij dienen als contrast voor de intentie van Husserl om tot een absoluut heldere taal te komen. Derrida gebruikt dit contrast om Joyce een plek te geven binnen het domein van de filosofie. Daardoor kan hij tevens stellen dat zijn taalopvatting plaats heeft tussen deze twee opvattingen. Het beeld dat Derrida daarbij van Joyce schetst is in mijn ogen een te grote simplificatie van zijn werk.

Ten eerste omdat de reden waarom deze intentie aan Joyce wordt toegeschreven weinig overtuigend is beargumenteerd. Alleen op basis van enkele fragmenten van een uitspraak van een fictief karakter in een van de werken van Joyce, wordt hem deze intentie in de schoenen geschoven. Ten tweede komt het onderscheid tussen Husserl en Joyce dat Derrida aanbrengt niet tot uiting in de manier waarop Derrida Joyce behandelt. Als Joyce was geslaagd in de intentie absolute disseminatie in zijn werk te zetten dan was zijn werk absoluut onleesbaar geweest. Alleen doordat Derrida stelt dat Joyce niet slaagt in zijn intentie is het werk van Joyce leesbaar. Ten gevolgen hiervan kan Derrida Joyce lezen als een deconstructieve tekst. Dit was echter ook mogelijk geweest als Derrida deze intentie niet aan Joyce had toegeschreven. In zijn behandeling van Joyce in *Ulysse gramophone* en *Deux mots pour Joyce* lijkt Derrida zelfs te betogen dat Joyce univociteit gebruikt om vervolgens de equivociteit te benadrukken. Ik zie dan ook geen enkele meerwaarde in deze intentie die Derrida aan Joyce toe schrijft.

De manier waarop Derrida Joyce leest in *Ulysse gramophone* en *Deux mots pour Joyce* geeft naar mijn mening dan ook beter beeld van de werking van de teksten van Joyce. Het is hier niet alleen

te doen om een absolute disseminatie. In beide gevallen laat Derrida zien hoe de teksten van Joyce gebruik maken univociteit om de werking van de tekst en de disseminatie van betekenis te benadrukken. In *Deux mots pour Joyce* via de hegemonie van de Engels, die altijd bevochten wordt door de mogelijke meertaligheid van het schriftteken. In *Ulysse gramophone* door te kijken naar het gebruik en de verschillende betekenissen van het woord *yes*, zowel in als buiten het werk *Ulysses*. De schrijfstijl van Joyce wordt in deze werken gezien als een vorm van proto-deconstrutie. Naar ik meen terecht.

Het spel tussen de veronderstellingen van het lezen en de ondermijning van die veronderstellingen is de schrijfstijl die Joyce hanteert. Op deze wijze leest Derrida Joyce ook. Het werk van Joyce is dus onleesbaar in zoverre zijn teksten zich niet op een eenduidige manier laten bepalen. Met de filosofie van Derrida in het achterhoofd is mijn reactie daarop: Het is juist doordat het op deze manier 'onleesbaar' is, dat we het kunnen lezen. Want slechts als de tekst onafhankelijk van elke empirische context functioneert, kan hij gelezen worden, wat ook betekent dat hij gelezen kan blijven worden. De teksten van Joyce openen zich steeds opnieuw voor alle contexten waarin ze mogelijk betekenis kunnen krijgen. Alles wat we over het evenement Joyce kunnen zeggen, lijkt achteraf altijd een klein commentaar dat een van de onderwerpen is dat door het evenement Joyce al beschreven staat. Dus er is altijd betekenis, hoe meerduidig en vluchtig deze ook mag zijn. Deze betekenissen liggen altijd al in het werk vervat. Dit geldt in principe voor elke tekst. Alle teksten kunnen, net als het evenement Joyce zich, onafhankelijk van elke empirische context en in elke nieuwe context een nieuwe betekenis krijgen.

Dus stelt Derrida dat elke tekst opnieuw opgepakt moet worden, opnieuw gelezen en opnieuw geduid moet worden. Elke herhaling van een tekst vormt een nieuwe markering die zich hecht aan de oorspronkelijke tekst. Hiermee overstijgt elke herhaling haar oorspronkelijke tekst en voorziet deze van een nieuwe betekenis. Het is deze herhaling, en het verschil dat door deze herhaling ontstaat, dat de werking van taal volgens Derrida belichaamt. Teksten beginnen elkaar te duiden, ze geven elkaar betekenis doordat ze naar elkaar verwijzen.

Derrida moet dan ook zelf toegeven dat hij zelf ook niet aan die verhouding is ontkomen met betrekking tot Joyce. Hoewel hij nooit over Joyce heeft willen schrijven en nooit gepoogd heeft het evenement te duiden heeft hij nooit iets anders gedaan dan over Joyce schrijven. Derrida stelt daarom dat wat hij ook schreef hij altijd bespookt werd door Joyce, zelfs in zijn meer academische werk. Nico van der Sijde stelt dat de manier waarop Derrida naar de wereld kijkt veranderd is door Joyce te lezen (Sijde, 1998, p.424). De taal filosofie van Derrida kan op deze manier gezien worden als een manier om het evenement *Joyce* in filosofische termen te duiden. Zijn taaltheorie vormt daarbij een commentaar, een uitleg over wat het gebeuren is dat plaats heeft in het evenement *Joyce*.

Het is deze werking, de aanwezigheid van een andere tekst in de tekst, die uiteenzet hoe het betekenisproces plaats heeft. Het is een kruisbestuiving, waarbij elke oorsprong en uiteindelijk betekenis onherleidbaar is geworden. Alleen doordat ik Joyce heb proberen te lezen is de filosofie van Derrida betekenisvol geworden als een manier om het evenement Joyce inzichtelijker te maken. Het is een van de mogelijke contexten waarin deze twee werken betekenisvol met elkaar kunnen samenhangen. Echter, om tot dat punt te komen moeten we ook stellen dat we niets anders doen dan *Joyce* lezen. De voortdurende deconstructie van die illusies

die betekenis op een absolute manier zouden willen vastleggen, impliceert dat elke tekst mogelijk betekenisvol gemaakt kan worden door elke andere tekst. Zonder dat er aan dat proces een einde komt.

Conclusie

Voor mij zijn Joyce en Derrida twee handen op een buik. Beiden willen de schriftuurlijkheid van tekst terug in herinnering roepen. Derrida doet dit via een deconstructie van de filosofische begrippen die het logocentrische denken gestalte geven. Joyce doet dit door met zijn schrijfstijl de veronderstelde opvattingen van wat taal is niet te onderschrijven.

In die spanning ligt volgens mij het antwoord op de vraag hoe Joyce gelezen kan worden en toch onleesbaar kan blijven. Joyce gebruikt precies die eigenschappen die aan tekst worden toegeschreven als schrijfstijl in zijn literaire werk. Het zijn tevens deze eigenschappen die vanuit het logologische denken worden verfoeid, als onwenselijk worden bestempeld of eenvoudigweg worden genegeerd. Dat Joyce als onleesbaar wordt omschreven is dan ook niet langer verassend. Het werk van Joyce confronteert het logologische denken met zijn eigen veronderstellingen die door de daadwerkelijke werking van tekst worden tegengesproken. Door Joyce als onleesbaar af te doen wordt zijn werk per direct niet langer serieus genomen. Op deze wijze wordt het logologische denken niet geconfronteerd met zijn eigen interne inconsequenties. Derrida benoemt dit in zijn filosofie, Joyce toont en dramatiseert dit in zijn literatuur. De gedachte dat Joyce onleesbaar zou zijn is een symptoom van de schriftfobie die de filosofiegeschiedenis tekent.

De filosofie van Derrida verzet zich ook tegen deze schriftfobie en de veronderstellingen die hieraan ten grondslag liggen. Daarbij is het vooral van belang dat Derrida de ondermijning van het logologische denken op een productieve manier opvat. Het gaat niet uitsluitend over het leveren van kritiek op gevestigde opvattingen. Het is een productief proces van betekenisgeving die altijd voortgang heeft, zelfs als het begin- en eindpunt ontmaskerd zijn als onhaalbare idealen. Op deze wijzen verwoordt Derrida's filosofie treffend hoe het werk van Joyce wel degelijk leesbaar is, als een spel van betekenisgeving. Het verklaart waarom decennia na de publicatie van deze werken mensen het nog steeds met plezier lezen, bestuderen en zoeken naar nieuwe interpretaties.

Literatuur:

- Deane, S. (2000) 'Introduction to Finnegans Wake.' In J. Joyce, *Finnegans Wake* (pp.vii-xxix). London: Penguin Classics.
- Derrida, J. (1992) 'Before the Law.' In D. Attridge (Ed.), *Acts of Literature* (pp. 181-220). New York, NY: Routledge
- Derrida, J. (1967) *De la Grammatologie*. Baltimore, MA: The Johns Hopkins University Press.
- Derrida, J. (1989) *Edmund Husserl's Origin of Geometry: An introduction*. Lincoln, NB: University of Nebraska Press
- Derrida, J. (2005) *Sporen, de stijlen van Nietzsche*. Amsterdam: Uitgeverij SUN
- Derrida, J. (1995) 'Signatuur, Evenement, Context.' In: J.Derrida, *Marges van de filosofie*. (pp.167-195). Kampen: Kok Agora
- Derrida, J. (1979) *Spurs, the styles of Nietzsche*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Derrida, J. (1993) 'Two words for Joyce'. In: M. T. Reynolds. (Ed.), *James Joyce – A Collection of Critical Essays* (pp. 206-220). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Derrida, J. (2013) 'Ulysses Gramophone.' In: A.J. Mitchell & S. Slote (Eds.), *Derrida and Joyce* (pp. 41-86). Albany, NY: State University of New York Press. Verkregen van: [Http://www.clas.ufl.edu/users/burt/deconstructionandnewmediatheory/DerridaJoyce.pdf](http://www.clas.ufl.edu/users/burt/deconstructionandnewmediatheory/DerridaJoyce.pdf)
- Derrida, J. & John D. Caputo (Ed.)(1997) *Deconstruction in a Nutshell*. New York, NY: Fordham University Press
- Groot, G. (1999) 'Het einde van het boek en het begin van het schrift. Jacques Derrida: De la grammatologie.' In K. Boey e.a. (Ed.): *Ex Libris van de filosofie in de 20ste eeuw* (pp. 233-251). Leuven: Acco.
- Groot, G. (2003) *Vier ongemakkelijke Denkers*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.
- Joyce, J. (2000a) *Finnegans Wake*. London: Penguin Classics
- Joyce, J. (2000b) *Ulysses*. London: Penguin Classics
- Van der Sijde, N. (1998) *Het literaire experiment, Jacques Derrida over Literatuur*. Amsterdam/Meppel: Boom
- Nietzsche, F. (1967) *Digital Critical Edition of Nietzsche's Works and Letters*. Berlin/New York, NY: de Gruyter. Verkregen van: [http://www.nietzschesource.org/#eKGWB/NF-1881,12\[61\]](http://www.nietzschesource.org/#eKGWB/NF-1881,12[61])
- Saussure, F. M. (1959) *Course in general linguistics*. New York, NY: Philosophical Library. Verkregen van: <https://archive.org/details/courseingenerall00saus>